

A vallástanítás története.

Írta: **Benczédi Pál.**

(Folytatás.)

A protestáns vallástanítás reformja (Pietizmus).

A reformáció a szabadság tiszta levegőjében, a szabadság után vágyódó lélek mélységéből keletkezett, azonban az új hit vallói csakhamar megfeledkeztek igazi protestáns elveikről. A reformátusok idejében is, de még inkább azután, több gondot fordítottak az új egyház hívei a dogmák, a hittani rendszerek megállapítására, az ellennézetűek ellen vívott kétségbeejtő harcra, mint valódi vallásos nevelésre. Rendkívül sok gondot fordítanak az egyházi tanok megszerkesztésére és azok »orthodox« voltának bizonyítására, de elfeledkeznek egy dologról, ami éppen nem mellékes, az emberről és lelkületéről. Igaz van Payr Sándornak, midőn így szól: »A Luther halála után bekövetkezett századnak egyházi élete a maga rideg orthodoxizmusával és a gyakorlati evangéliumi feladatok elhanyagolásával nem volt olyan, hogy a reformátornak igaz gyönyörűsége telhetett volna benne.«¹⁹ Ezért kellett jönnie az egyházba új eszmének, mely a reformáció elszáradt, kopár mezejére új életet vessen, vagyis amint Stähelin baseli egyetemi tanár felfogja, a reformáció reformációjának is be kellett következnie.²⁰ Ez a szerény körben kezdődő, de mégis végre hatalmas arányokat öltő mozgalom: a pietizmus. Ezt az irányzatot sokan túlzásba vitték, még többen félreértették s így ítélik meg. Mi nem fogjuk a beteges pietista hajtásokat tárgyalni, hanem meg-

¹⁹ Payr Sándor: Pietizmus pedagógikája 5. l.

²⁰ Payr Sándor: i. m. 4. l.

maradunk a piétizmus igaz jelentősége és fontossága elismerése mellett s mint ilyet fogjuk követni, mert ez az irányzat az egész protestántizmus vallásos életébe s különösen a vallástanításba eleven életet vitt be. Nem volt az a középkorra emlékeztető miszticizmus, hanem valódi vallásos életre való törekvés.

! A piétizmus mozgalma Spener és Franke nevéhez fűződik. Annyira össze van nőve e mozgalom alapítójuk életével, hogy csak úgy nyerhetünk tiszta képet róla, ha röviden életrajzukkal is foglalkozunk!

! Spener 1635-ben, az elzászi Rappultsweiler nevű faluban született. A harmincéves háború borzalmaitól nagyon sokat szenvedett a már gyermek korában is komoly Spener, aki tanuló éveiben kerülte társai durva szórakozásait. Vasárnapokon csak a lelkére nevelői hatást gyakorló szellemi munkával foglalkozott. Tanulói éveiben több egyetemen megfordult, többek között Genfben is, hol az egyháznak szabadabb alkotmánya ragadta meg fogékony lelkét. 1663-ban Strassburgban lelkészi hivatalt viselt s itten kezdődik tulajdonképpeni működése. Majd ezt az állomását elhagyva, a Majna melletti Frankfurthba megy, ahol az esperesi hivatalt is ráruházzák. Spener csakhamar tisztába jön azzal, hogy mily vastag tudatlanságban vannak az emberek s mily kevésbé hatja át a szíveket a tiszta, életet adó benső vallásosság s ezen a nagy bajon segíteni akart. Csak dogma és dogma volt mindenütt, de a vallásos érzés sehol sem. Ezen a szomorú állapoton Spener segíteni akart. Mintha egy új Luther támadt volna fel benne, az ifjúság nevelését akarta jobbá tenni. Példájával és irodalmi műveivel²¹ útmutatást ad a vallásos nevelésre. Ugyancsak Spener az, aki előkészítő tanítással kapcsolatosan fölelevenítette a konfirmációt, a melyet már elhagytak volt s ami most már igen sok nehézséggel járt. Spener alapította az úgynevezett »collegia pietatist«, amelynek látogatóit nevezték először pietistáknak. Ez nem volt egyéb, mint azon Spener által kivá-

²¹ Einfältige Erklärung der Christ. Lehre nach der Ordnung des kleinen luth. katechismus 1677. és Tabulae Catecheticae 1683.

lasztottaknak előbb az alapító házában, később pedig a templomban való időközönkénti összegyűlése, mikor is imádsággal, az evangélium, Lütkemann, Baile, Hunnius Miklós műveinek olvasásával s egyházi beszédek tartásával ápolták a vallásos szellemet. Később ezek az összejövetelek a templomban tartandó írásmagyarázati órákká alakultak át.

Spener nem elégszik meg azzal, hogy a saját környezetében munkásságot fejt ki a vallásosság fölébresztésére, hanem »Pia desideria« című művében a többiek között szóvá teszi a papnevelés ügyét is, hadd legyenek a népnek tudatos és értelmes vallásos nevelői. Spener munkásságára jellemző, hogy őt iskolamesternek gonyolták. Ezt a gonyt ő megtiszteltetésnek vette, noha egészen nem talált rá, mert nem annyira az általános népneveléssel, mint csak a vallás-erkölcsi neveléssel foglalkozott és pedig nem a szakképzett pedagógus módszertani sokoldalúságával, hanem veleszületett tehetségével és lankadatlan buzgóságával.

A pietizmus másik nagy alakja *Francke* Herman Ágoston (1663—1727), akit már minden neveléstudomány elismer, valóban rászolgál az iskolamester címre. Ő valóban nevelő volt minden tekintetben s nemcsak a vallástanítás történetében van fontos szerepe, hanem a pedagógia történetében is méltó hely illeti meg az ő nevét. Gothában tanul s az itteni iskola szellemén keresztül megismerkedik a Comenius elveivel. Kielben Korboltnál, a pietizmus jó barátjánál lakik. Lipcsében docens korában felolvasásokat tart az egyetemen s Antonnal és több más társával megalapítják a »collegia philologica«. Ez előadás-sorozatokon a bibliát tárgyalták, még pedig olyformán, hogy az ó- és újtestamentumból egyes helyeket olvastak fel eredetiből s azt német nyelven magyarázták. Ezeket a magyarázatokat kezdetben csak az Anton lakásán tartották, de később oly sok hallgatója akadt, hogy az egyetemenk egy tantermét engedték át számukra. Spener nagy örömmel pártolta ezen intézményt és személyesen is meglátogatta Francket. Majd midőn Francke megszakítja lipcsei tartózkodását, fölkeresi Spenert, kinek

házában két hónapot tölt s így még szorosabbá fűzik a már eddig is meglevő barátságot.

Francckéra ezután a megpróbáltatás napjai következtek. Lipcsében a hallgatók legnagyobb száma az ő előadásait hallgatják, más tanároknak előadásait elkerülik, megvetik, amivel csak Francckénak ártanak, mert tanártársai őt tették felelőssé s csakhamar elmozdítják állásától. Francke ekkor erfurti diákonussá lesz, majd pedig a Spener befolyására a Halle mellett levő Glaucha községben rendes lelkész lesz. Itt kezdődik Francke szerepének világtörténelmi fontossága.

Francke mint lelkész felkarolja a szegény ügyet, a nevelés ügyet, az árvák és özvegyek ügyét, a lelkészképzést és végül a missziói intézet eszméjét s ezen eszmék számára az ő rendkívüli szervező képességével iskolákat, intézményeket állít fel és tart fenn. Ezek azok a külső keretek, hol nevelési eszményét megvalósítani akarta s meg is valósította. Fényes bizonyossága az ő példája annak, hogy az üldözés és méltatlan szenvedések az igazi erős akaratot nem tudják megtörni. Franckének a vallástanításra vonatkozó gondolatai együtt találhatók általános nevelési elveivel, mert nemcsak a vallástanítás kérdésével, hanem általános neveléstani elvekkel és gyakorlattal foglalkozott. A nevelést vallás nélkül elképzelni sem tudja. »Istennek dicsőségét tartsa mint fő célt szeme előtt mindenben mindenki, de különösen a gyermekek nevelésében s tanításában úgy praeceptor, mint a neki alárendelt növendékek.«²² A pietizmus nevelése szorosan egyházi, de a cél nem az egyház maga, hanem az egyház csak eszköz a tiszta erkölcsi alapon álló vallásos nevelés megvalósítására. A pietizmus pedagogikája a szív és az akarat nevelésére gondol legtöbbit s így kiváló neveléstani rendszer.

Tulajdonképpen vallástanítási tárgyakúl a káté és a szentírás szolgáltak a pietista elemi iskolákban s ezeknek oly fontosságot tulajdonítottak, hogy a vallástanításra

²² Payr, S. i. m. 25. 1.

egyedül több időt szántak, mint valamennyi más tárgyra együttvéve.

A kátét Spener újítja fel s Francke a Spener verte nyomokon halad. A Luther kátéjában a függelékül felvett imákat betanították s a gyermekkereszteletét gyakorolták.

A káté módszere a következő volt: a) vizitáció, vagy felmondás; b) explicatio, magyarázat; c) applicatio, alkalmazás.²³ Francke utasítja a hitoktatókat ezen módszer teljes betartására, hogy a hitoktatás valóban eredményes legyen. Nem veti meg Francke az elbeszélő tanalakat sem, de a káté és más tárgyak tanításánál is nagyon ajánlja a kérdve kifejtő tanalakat, mint amely módszer a szórakozott gyermek figyelmét folyton élénkségekben tartja. Spener nem tette, de Francke a bibliát is tanítja az iskolában, még pedig oly intenzíven, hogy a tanító előmondása után még olvasni tudás előtt is megtanulták a növendékek a biblia egyes helyeit. Az írni-olvasni tudó gyermekek leírták a tanító által diktált bibliai részeket, később pedig adtak ki diktumos könyveket, melyekben a megtanulandó részeket a gyermekek aláhúzták s otthon megtanulták. Összefüggő bibliai elbeszéléseket azonban nem tanultak. Arra azonban már vigyáztak, hogy az egész bibliát, de ha ezt nem is, az újszövetséget legalább megtanulják. Franckenak van egy jó megjegyzése a bibliai részek tanítására nézve, t. i. az, hogy ha »a hatodik parancsolatról, vagy paráznaságról, házasságtörésről, szóval ilyen kényes helyekről kell a tanítónak kátékizálnia, akkor a legnagyobb óvatossággal járjon el, ne részletesen, ne írja le az ilyen bűnök elkövetése módját, sőt a nemzés és szülés ismertetését is mellőzze, hogy a gyermekeket ne botránkoztassa és bűnös vágyakra ne ingerlje.«²³ Merőben ellenkező nézet a ma megváltó eszmeként emlegetett gyermekek felvilágosításával, melynek eredményét csak a gyakorlat fogja majd — ha ugyan gyakorlatba jön — megállapítani s nem az előlegezett

²³ Payr i. m. 43. l.

²⁴ Payr i. m. 43. l.

lelkesedés. Franckenak nagy érdeme az is, hogy a kátét Fleury Kolozs XV. Lajos nevelője után a bibliai elbeszélésekkel hozza kapcsolatba s mintául hozza fel erre nézve a Fleurynek 1679-ben megjelent s azután igen sok kiadást ért históriai kátéját. Oly gondolat ez, amelyet ma is meg kell figyelnünk.

[Francke középiskoláinál a vallás szintén nagy szerepet játszott a tantárgyak között. Az alsó, vagyis IV. osztályban Luther kis kátéját és a Freylinghausen »Az üdv rendje« című kátészerű munkáját tanították. A harmadik osztályban a hitcikkeket tanították és a kátét ismertették, a másodikban bibliaismertetést tanultak, az első osztályban az eddig tanultakat foglalták össze. A vallástanítást annyira kiterjesztették más tárgyra is, hogy a héber, görög és latin nyelv tanítása alkalmával a bibliát a megfelelő nyelven olvasták. Azonkívül áhítatossági órákat tartottak otthon s a templomjárás éppen oly kötelező volt, mint az elemi iskolásoknak.

[Azonkívül a lelkészképzéssel is foglalkozik s a lelkész legfőbb feladatának tartja, hogy jó katecheta legyen. Inti nagyszámú hallgatóit arra, hogy ne szégyeljék, hogy ha csak egyszerű tanítóként kell is egész életükben szolgálniok. A teológiai ifjúságnak az ő különböző iskoláiban alkalmat adott arra, hogy gyakorolják magukat a tanítás mesterségében. A vallástanítás helyes módszerének elsajátítása céljából felállította a catechetikum institutumot.

[Az előadottakból látható Franckenak a nevelés terén kifejtett buzgósága. Nem is maradt hatás nélkül. Egész sorozata van a szellemi gárdának, melynek a pietisták adták az aspirációt hasonló irányú mozgalomra. A Francket követő gárda legnevezetesebbjei közé tartozik *Rambach* János, akinek munkájában szó van: először a katekétáról, másodsor a katekumenekről, harmadszor a kátétanításról. Függetlenül tárgyalja a katekézis anyagának megbeszélését. A tanító számára útastításul adja, hogy tárgyára készüljön, hogy legyen türelmes és igazság-szerető. Nevezetes pietista még: *Gestlinus* Justus, *Beyer* és *Hubner*.

A pietizmus jótékony hatása Magyarországon is érezhető volt. Legnagyobb érdeme, hogy az ősegyház katekizációját föllevenítette a konfirmációi vallástanítással. Hazánkban a lutheránusoknál már 1735 előtt meg volt ez a szép szokás: a reformátusok 1788-ban már szintén tudnak róla, de valószínű, hogy csak később ment át gyakorlatba.²⁴ Az unitáriusok az őket ért, csaknem végenyészetre juttató sok csapás miatt még a reformátusoknál is később honosítják meg a konfirmáció intézményét s így ide is hat ennyiben a pietizmus.

A pietizmus hatása Magyarországon különösen a lutheránusokon látható, ami természetes is, mert hiszen ezen mozgalom ebben az egyházban keletkezett. Ezt a hatást alaposan előénkbe tárja Payr Sándor »Magyar pietisták a XVIII. században« című művében. Minket ez alkalommal a szorosán vett vallástanításra gyakorolt hatás érdekelt, amit a követő években adunk Payr ku'afásai alapján.

A pietizmus egyik legfontosabb jelentősége, hogy megteremti az első katekétikát. Ezen a téren első kísérlet Simonidesz »Studium Catecheticum, biblicum et logicum« című műve. De ennél fontosabb Bárány György katekétikája, mely nem egészen eredeti mű, de mint kezdet, föltétlenül tiszteletet érdemel. Igen sok hasznos utasítást ad e műben a hitoktatóknak, melyek közül némelyeknek még ma is hasznát vehetjük. A katekérodalomban éppen oly új élet állott be, mint a reformáció alakalmával. Ebből a korból való a »Győri katekizmus«, mely a Farkas András munkája, a Bárány György kátéja, melynek bevezetése a katekétika. Ugyancsak nevezetes még: Simonidesz János, Fábrí Gergely és Szeli József kátéja. Ezen kívül jelentek meg a gyermekek számára írt más művek is, mint Bárány György »Panoplia catholica«, mely csupán szentírásbeli helyeket tartalmaz a káté egyes tételeinek magyarázatára. Sartorius Szabó János »Lelki óra« és Rambach után írt Gyermekeknek kézi könyvecskéje, mely az idvesség rendjéről, az idvesség kincséről, a ke-

²⁵ Payr i. m.

resztényi élet megújulásáról szól s végül egy imádságos könyvecskét tartalmaz.²⁵

A fentiekből látható, hogy a pietizmus néven ismert irányzat a protestáns egyházat nem hagyta hatás nélkül s hogyha voltak is, akik ezen irányzaton elindulva helytelen vágányra jutottak, a vallásos gyakorlatokat tulzáshoz vitték, azért az igazi pietizmus lelket öntött a szárazon dogmatikussá vált protestáns egyházba és a vallásos nevelés ügyét nemcsak felkarolta, hanem nagy lépéssel tovább is fejlesztette. Nemcsak a katekizálást állította vissza, hanem tanítandó tárgyai közé felvette magát a keresztény vallás fundamentumát, a bibliát is. Módszertanilag is haladás mutatkozik az előző állapotokkal szemben.²⁶

Reform-törekvések a róm. katolikus egyházban. (Port-royal.)

A katolikus egyházban az uralkodó szellem mindig a dogma föltétlen uralma volt, mindig az volt az igaz, amit a tekintély szava hirdetett. Ezen elv megvalósítására vállalkozott Loyola Ignác hadserge, a jezsuitarend.

Azonban a lelket, ezt a »kinos szent örökséget« végkép elnyomni nem lehet, mert az, ha nehezen is, de fölszabadítja magát a rája szabott békók alól. Ilyen fölszabadítási törekvés volt a Jánzen Kornél lóweni hittanár által megindított mozgalom, mely neveléstani szempontból is nagyon nevezetes a port-royali iskola miatt. Jansen szorgalmas tanulmányozás után kimutatja, hogy a katolikus egyház sokkal inkább az eretneknek nyilvánított Pelágius álláspontján áll, mint a szentté avatott Augusztinusén s ő maga teljesen augusztinusi álláspontra helyezkedve, az »absoluta praedestinationak« lesz hive, mint Kálvin. E szerint az embernek akarateréje, jóra való törekvése teljesen semmis, az ember a maga kicsinységében és törpeségében a jóra képtelen, üdvössé-

²⁵ Payr S. Magyar pietisták, 58. l.

²⁷ A pietista mozgalmat részletesen tárgyalja Payr Sándor: Pietizmus pedagógikája és Magyar piétisták című művében. Dittes és Garamszegi neveléstörténete mellett ezek szolgáltak főforrássul.

gének elnyerhetése nem az ember nem létező érdemeitől, hanem Isten ingyen kegyelmétől függ. Az emberiséget csak a Krisztus önfeláldozó halála menthette meg. A Krisztus halála, mint helyettes elégtétel, mindenkire elegendő, de nem mindenkire nézve foganatos.²⁷ E tan szerint az embernek nincs is szabad akarata. Ezen alapjában véve az emberi természetre vonatkozóan pesszimista világnézetből az következnek, hogy a jansenisták között a legközépkoribb világtól való elfordulás található, de ezzel ellenkezően, a legjózanabb életbölcseesség vonul végig iskoláikon. Ez annak köszönhető, hogy a port-royali iskolák mesterei nem a skolasztikus bölcséletnek, hanem az új kor küszöbén álló egyik legnagyobb bölcselőnek, Descartesnek voltak hívei.²⁸

A port-royali iskolát, mely 1643-ban keletkezett, igazi szeretet, benső vallásosság hatja át. Olyan volt, mint egy család, melyben a mesterek egyedül a világosság és a szeretet eszközeivel dolgoznak. A neveléstudományi írók csaknem egyhangúan méltányolják az iskolának nemcsak benső rendjét, hanem a jó és helyes pedagógiai elvek szerint készített tankönyveit is. Anguelique, Arnauld, Pascal, Nicole és Lancelot neve mindig nevezetes lesz a pedagógia történetében. Különösen az a módszerük érdemel figyelmet, hogy minden növendékkel külön foglalkoztak, amiben az a körülmény is segítette őket, hogy növendékeik száma sohasem volt túlságosan nagy.

Az iskola célja, amely nemcsak kitűzve volt, hanem amelyet meg is valósítottak, a komoly vallásosság és erkölcsiség. Ezt az elvet szolgálta az egész port-royali iskola. A szorosabban vett vallástanításra vonatkozóan művet írt Varet Sándor, aki a keresztény nevelést a szentírás és az egyházi atyák nyomán vizsgálta. A vallásos nevelésnek négy fontos eszközét a komoly társalgásban, jó olvasmányokban, jó példaadásban és imádkozásban találja. Másik fontos író e nemből Nicole Péter, aki »A keresztény tanítás módjáról« elmélikedvén, igen helyes és

²⁸ Warga József: A keresztény egyház története. II. 541. l.

²⁹ Dr. Fináczy Ernő: A francia középiskola múltja és jelene 40–51. l.

fontos újításokat ad. Szerinte nem elég az erkölcsi prédikáció, az igen könnyű, hanem az erkölcsi alapelvek szerinti életre van szükség. A gyermeknek lelkébe vésendő a jó iránti szeretet, úgy, hogy ne tudja azt, hogy ez vagy, amaz erkölcstelen, vagy erkölcsös, hanem legyen benne olyan nagy szeretet a jó iránt, hogy ne is tudjon mást cselekedni.

A Port-royal iskolái rövid időn belül nagy hírnévre tettek szert, melyre rá is szolgáltak. Ez volt a vesztök. A jezsuiták féltékenységét felébresztették s így rövid fennállásuk alatt folytonos bujdosás volt osztályrészük. A jezsuita intrika valóban sikerrel is járt, mert ezek a »kis iskolák« megszűntek. Azonban a port-royalisták által hirdetett elvek azóta az emberiség közkincsévé váltak s igaza van Browningnak, midőn azt mondja, hogy ezen iskolák bukását nem hagyhatjuk figyelmen kívül, midőn a jezsuitákat meg akarjuk ítélni. Valóban a jezsuiták történetében számtalan rovásukra írandó tettük mellett, — pedig mily sok azoknak a száma — nem feledhető el a Port-royal iskolának bezárásával szenvedett vesztesége a nevelésügynek. Így a katolikus nevelés ügyön a port-royalisták nemes igyekezete nem segíthetett. Törekvésük szép, nemes volt, de nem változtathatta meg a katolicizmus eddigi irányzatát.

(Folyt. köv.)

Keresem az embert.

Egyházi beszéd.

Irta és elmondotta: **Dr. Boros György** Kolozsvárt, 1915 április 4 én.

Alapige: 1. Mózes 3. r. 9. v. Szólitá az Úr Isten az embert: *hol vagy* és monda: szavadat hallám a kertben és megfélemlém, mivelhogy mezitelen vagyok és elrejtőzém.

Ján. 19. 5. Kiméne Jézus, a töviskoronát és bíbor palástot viselve és monda nekik (Pilátus): *imhol az ember!*

Keresem az embert. Száma mint a hó pelyhe, mint az erdő fája, vagy a mező fűve és mégis hajt a lélek, hogy, kérdezzem: ember hol vagy!

Tépelődésem közben vigasztalónak-e, vagy, hogy még jobban eltéveszem útamat, meghallom az Isten szavát és megrettenve veszem észre, hogy maga az Isten is azt kérdezi: ember, hol vagy?

Azt hiszitek atyámfiai, hogy az Isten nem látta volna, hogy, a bűne elől menekülő ember a kert sűrűjébe rejtőzött? Azt hiszitek, hogy, ő nem tudta, mennyire mezitelenek, amióta levetették lelkükről a vértet, amely a gonoszság és a rossz indulat ellen védelmezte őket?

Ne gondoljátok! A mindent látó Isten elől semmi sem rejthető el, de ő nem a mi szemünk szerint lát. Ő nem köt semmit időhöz, sem a térhez. Ilyen jelekre és jelzésekre csak az embernek van szüksége, mert ime, még az a nagy költő is, aki lehozta Istenét a földre, hogy, a porból gyúrjon embert és a saját lelkéből leheljen orrába életnek lehíllését, az is csak úgy tudja kifejezni a bűn miatti félelmét, hogy, elrejtí az embert.

Ha csak költői képnek tekintem ezt a gondolatot, gyönyörködöm benne. Ha élvezetemet fokozni akarom,